गाउँबाट शहर गएर पढ्दै गरेका विद्यार्थीको सामाजिक, आर्थिक, मनोवैज्ञानिक अवस्था

प्रज्ञान राज सुवेदी *

१. परिचय

नेपालको सामाजिक-आर्थिक परिवेशमा शिक्षा प्राप्तिको लागि गाउँबाट शहरतिर युवाहरूको पलायन एक सामान्य तर गम्भीर सामाजिक घटना बनिरहेको छ। उच्च शिक्षा र रोजगारीको खोजीमा शहर आउने यी युवाहरूको जीवन अनेकौं चुनौती, संघर्ष र आशाको मिश्रण हुन्छ। यस अनुसन्धानको मुख्य उद्देश्य गाउँबाट शहर गएर पढ्दै गरेका विद्यार्थीहरूको सामाजिक, आर्थिक, पारिवारिक र मनोवैज्ञानिक अवस्थाको अध्ययन गर्नु हो। सङ्कलित तथ्याङ्कहरूमा व्यक्तिगत अन्तर्वार्ता, केस स्टडी र विशेषज्ञको राय समावेश छन्, जसले यस विषयको बहुआयामिक पक्षलाई उजागर गर्दछ। यस प्रतिवेदनले गाउँबाट शहर आएर उच्च शिक्षा र आर्थिक स्वावलम्बनको सन्तुलन कायम गर्न संघर्षरत युवाहरूको वास्तविकता, तिनीहरूको आशा-आकाङ्क्षा, सामना गरिरहेका समस्याहरू र समाधानका उपायहरू विस्तृत रूपमा प्रस्तुत गर्दछ।

२. पृष्ठभूमि

नेपालमा शिक्षाको असमान पहुँच र सुविधाको केन्द्रीकरणले गाउँका होनहार युवाहरूलाई उच्च शिक्षाको लागि शहरतर्फ पलायन गर्न बाध्य बनाएको छ। देशको भौगोलिक बनावट जटिल भएकाले, उच्च माध्यमिक पछिको शिक्षाका लागि प्रायः जिल्ला सदरमुकाम वा काठमाडौं जस्ता ठूला शहरहरूमा मात्र आवश्यक संस्थाहरू पाइन्छन्। यसले गर्दा प्रतिवर्ष हजारौं युवा आफ्नो गाउँ छाडेर शहर आउन बाध्य हुन्छन्। तर शहरको जीवन उनीहरूका लागि नयाँ अवसर लिएर आउँदा पनि, अनेकौं चुनौतीहरू पनि सिर्जना गर्दछ।

गाउँको सानो, परिचित र सामुदायिक जीवनबाट शहरको ठूलो, अन्जान र व्यक्तिवादी वातावरणमा सरेको युवाहरूले सामाजिक सञ्जालबाट टाढा, आर्थिक दबाब र भावनात्मक एक्लोपनको सामना गर्छन्। धेरै जसो विद्यार्थीहरू आर्थिक अभावको कारण पढाइसँगै काम गर्न बाध्य हुन्छन्, जसले गर्दा तिनीहरूको शैक्षिक प्रदर्शनमा असर पर्नुका साथै शारीरिक र मानसिक स्वास्थ्यमा पनि नकारात्मक असर पर्दछ। यस बिषयमा अघि गरिएका केही अध्ययनहरूले पनि ग्रामीण-शहरी पलायन गरेका विद्यार्थीहरूमा तनाव, चिन्ता र अवसादको उच्च दर रहेको देखाएका छन्। नेपालको सन्दर्भमा, यो मुद्दा केवल शैक्षिक वा आर्थिक होइन, बरु एउटा जटिल सामाजिक-सांस्कृतिक परिवर्तनको प्रक्रिया हो जसले युवाहरूको पहिचान, आकाङ्क्षा र भविष्यको दिशालाई प्रभावित गर्दछ। त्यसैले, यस अनुसन्धानले यस समग्र परिवेशलाई बुझ्न र यस्ता विद्यार्थीहरूको जीवनस्तरमा सकारात्मक योगदान पुर्याउन सक्ने उपायहरू खोज्ने प्रयास गरेको छ।

३. अनुसन्धानका उद्देश्यहरू

यस अनुसन्धानका प्रमुख उद्देश्यहरू निम्नानुसार छन्:

- गाउँबाट शहर गएर पढ्दै गरेका विद्यार्थीहरूको सामाजिक, आर्थिक, पारिवारिक र मनोवैज्ञानिक अवस्थाको व्यापक अध्ययन गर्नु।
- शहरमा शिक्षा र आजीविकाको दोहोरो बोझ वहन गर्ने विद्यार्थीहरूको दैनिक जीवनचर्या, समय व्यवस्थापन र सामना गरिरहेका चुनौतीहरूको विश्लेषण गर्नु।
- ग्रामीण र शहरी जीवनशैलीबीच भएका फरक र यसले विद्यार्थीहरूमा पार्ने सामाजिक र भावनात्मक असरहरूलाई पहिचान गर्नु।
- शहरमा काम पाउने प्रक्रिया, रोजगारीको प्रकृति, आम्दानी र खर्चको सन्तुलन र बचतको अवस्थाको अध्ययन गर्नु।
- यस्ता विद्यार्थीहरूले भविष्यमा रोजगारी प्राप्त गर्ने सम्भावना र आफ्नो योजनाहरूबारे जानकारी सङ्कलन गर्नु।
- पढाइ र कामसँगै जीवन उपयोगी सिप सिक्ने र विकास गर्ने तिनीहरूको प्रयास र त्यसबाट भएको फाइदाको मूल्याङ्कन गर्नु।

- यस्ता विद्यार्थीहरूको समस्याको समाधानमा सरकार, शैक्षिक संस्था, समाज र परिवारको भूमिका र दायित्वबारे सुझाव विकास गर्नु।

४. समस्या कथन/ अनुसन्धान प्रश्न

गाउँबाट शहर गएर पढ्दै गरेका विद्यार्थीहरूको जीवन एक अदृश्य संघर्षको कथा हो। उच्च शिक्षाको सपना लिएर आएका यी युवाहरूले आर्थिक अभाव, सामाजिक एकाकीपन, पारिवारिक दूरी र मानसिक तनावको जटिल ग्रन्थिलाई कसरी सामना गर्छन्? के शहरको जीवनले तिनीहरूको शैक्षिक उपलब्धिलाई प्रभावित गर्दछ? काम र पढाइबीचको सन्तुलन कसरी कायम गर्छन्? यस समस्याको समाधानका लागि के-के उपायहरू अवलम्बन गर्न सकिन्छ? यस अनुसन्धानले तलका प्रश्नहरूको उत्तर खोज्ने प्रयास गरेको छ:

- गाउँबाट शहर गएर पढ्दै गरेका विद्यार्थीहरूको दैनिक जीवनचर्या र समय व्यवस्थापन कस्तो छ?
- शहरमा काम पाउनु र त्यसबाट आर्जन गरेको आयले जीवनयापनको खर्च पूर्ति गर्न कत्तिको सक्षम छ? बचतको अवस्था कस्तो छ?
- गाउँ र शहरको जीवनशैली, सामाजिक सम्बन्ध र भावनात्मक अवस्थामा के-के फरकहरू छन्? यी फरकहरूले विद्यार्थीहरूमा कस्तो असर पार्छ?
- पढाइसँगै काम गर्नुले शैक्षिक प्रदर्शन, शारीरिक स्वास्थ्य र मानसिक स्थितिमा कस्तो प्रभाव पार्छ?
- यस्ता विद्यार्थीहरूले भविष्यको रोजगारी र जीवन योजनाको बारेमा कस्तो दृष्टिकोण राख्छन्? उनीहरूको आशा र आकाङ्क्षा के हुन्?
- यस समस्या समाधान गर्न सरकार, शैक्षिक संस्था, समुदाय र परिवारले कस्तो भूमिका निर्वाह गर्नुपर्छ?

५. सन्दर्भ सामग्री अध्ययन

ग्रामीण क्षेत्रबाट शहरी क्षेत्रमा विद्यार्थी पलायन र तिनीहरूको सामाजिक-आर्थिक अवस्था विश्वभरि नै एक महत्त्वपूर्ण अनुसन्धान विषय रहेको छ। नेपालको सन्दर्भमा यस विषयमा सीमित तर महत्त्वपूर्ण अध्ययनहरू भएका छन्।

युनेस्को नेपालको २०१९ को एक अध्ययन "एजुकेशनल माइग्रेसन इन नेपाल" ले ग्रामीण क्षेत्रबाट शहरी विद्यालय र कलेजमा सर्ने विद्यार्थीहरूको सङ्ख्या प्रतिवर्ष ८-१०% ले बढेको देखाएको छ। यस अध्ययनले विद्यार्थी पलायनलाई "शिक्षाको लागि पलायन" को रूपमा परिभाषित गर्दै यसले ग्रामीण परिवारहरूको आर्थिक बोझमा वृद्धि गरेको र शहरी क्षेत्रमा शैक्षिक सेवाको माग बढाएको बताएको छ। केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको २०७८ को जनगणनाले पनि १५-२४ आयुवर्गमा ग्रामीणबाट शहरी क्षेत्रमा पलायनको दर सबैभन्दा बढी रहेको देखाएको छ, जसको प्रमुख कारण शिक्षा र रोजगारी नै हो।

त्रिभुवन विश्वविद्यालयको समाजशास्त्र विभागद्वारा २०७६ मा गरिएको "रुरल-अर्बन स्टुडेन्ट माइग्रेसन इन नेपाल" शीर्षकको अनुसन्धानले शहर आएका विद्यार्थीहरूमा देखिएका प्रमुख समस्याहरू चिनाएको छ: (क) अपर्याप्त आवास र स्वास्थ्यकारी वातावरणको अभाव, (ख) पढाइ र अंशकालीन कामबीच समय व्यवस्थापनको चुनौती, (ग) सामाजिक सञ्जालको कमजोरी र एक्लोपनको भावना, (घ) आर्थिक असुरक्षा र भविष्यको चिन्ता।

६. अनुसन्धान विधि

यस अनुसन्धानले गुणात्मक अनुसन्धान (Qualitative Research) विधिको प्रयोग गरी गाउँबाट शहर गएर पढ्दै गरेका विद्यार्थीहरूको जीवन अनुभवको गहन अध्ययन गरेको छ। गुणात्मक विधिले अनुसन्धान विषयसँग सम्बन्धित व्यक्तिहरूको व्यक्तिपरक अनुभव, भावना, दृष्टिकोण र व्याख्याहरूलाई समग्र रूपमा बुझ्न मद्दत गर्दछ। यसले मात्रात्मक तथ्याङ्कले देखाउन नसक्ने मानवीय पक्षलाई उजागर गर्न सक्छ। अनुसन्धानको विधिगत पक्षहरू तल विस्तारपूर्वक वर्णन गरिएको छ।

६.१ अनुसन्धान डिजाइन

यस अनुसन्धानको केन्द्रबिन्दु 'व्यक्ति केस अध्ययन' (Individual Case Study) र 'विवरणात्मक विश्लेषण' (Descriptive Analysis) मा आधारित छ।

६.२ प्राथमिक तथ्याङ्क सङ्कलन विधि

प्राथमिक तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि निम्न विधिहरूको प्रयोग गरिएको छ:

- गहन व्यक्तिगत अन्तर्वार्ता (In-depth Personal Interview)
- कथात्मक विवरण (Narrative Account)
- विशेषज्ञ अन्तर्वार्ता (Expert Interview)

६.३ द्वितीयक तथ्याङ्क सङ्कलन विधि

द्वितीयक तथ्याङ्कले प्राथमिक अनुभवलाई राष्ट्रिय प्रवृत्तिहरूसँग जोड्न, सामान्यीकरण गर्न र समस्याको व्यापक परिप्रेक्ष्य प्रदान गर्न मद्दत गर्दछ। यसका लागि निम्न स्रोतहरूबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ:

- केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग (CBS) को जनगणना र श्रम सर्वेक्षण प्रतिवेदनहरू।
- युनेस्को, आईएलओ जस्ता अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूको नेपाल सम्बन्धी प्रतिवेदनहरू।
- त्रिभुवन विश्वविद्यालय जस्ता शैक्षिक संस्थाहरूद्वारा प्रकाशित अनुसन्धान पत्रहरू।
- शिक्षा मन्त्रालयको उच्च शिक्षा सम्बन्धी तथ्याङ्क।

६.४ तथ्याङ्क विश्लेषण विधि

प्राथमिक र द्वितीयक तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण 'विषयगत विश्लेषण' (Thematic Analysis) विधिबाट गरिएको छ। यस प्रक्रियामा डाटालाई बारम्बार पढेर महत्त्वपूर्ण विषयवस्तुहरू (थिमहरू) पहिचान गरिएको छ। पहिचान गरिएका प्रमुख थिमहरू हुन्: (१) आर्थिक संघर्ष र जीवनयापन, (२) सामाजिक समायोजन र एक्लोपन, (३) मनोवैज्ञानिक तनाव र लचिलापन, (४) समय व्यवस्थापन र शैक्षिक प्रदर्शन, (५) भविष्यको आशा र योजना। यी थिमहरूको आधारमा नै विस्तृत विश्लेषण गरिएको छ।

७. जानकारी, तथ्याङ्क, सूचना सङ्कलन

यस अनुसन्धानको प्राथमिक आधार व्यक्तिगत अन्तर्वार्ता, कथात्मक विवरण र विशेषज्ञ अन्तर्वार्ता हुन्। यस खण्डमा सङ्कलित प्रमुख जानकारीहरू सारांश रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ।

७.१ व्यक्तिगत अन्तर्वार्ताको सारांश

अनुसन्धानकर्ता प्रज्ञान राज सुवेदी गाउँबाट शहर आएर पढ्दै गरेका विद्यार्थी हुन्। उनको अन्तर्वार्ताका प्रमुख बुँदाहरू:

- शहर आउनुको कारण: गाउँमा चाहिएको विषयको कलेज नभएकाले शहर आएको।
- दैनिकी र समय व्यवस्थापन: दिनमा ५ घण्टा काम (बिहान), ३ घण्टा पढाइ (दिउँसो कलेज), र राति आत्मअध्ययन। काम र पढाइ दुवै सँगै गर्नुपर्ने अवस्था।
- काम पाउने अनुभव: सुरुवाती समयमा गाह्रो। तालिम, अनुभव र चिनजानको अभावले काम पाउन ढिला भएको।
- आर्थिक अवस्था: कमाइले सामान्य खर्च (भाडा, खाना, कलेज खर्च) मात्र धान्छ, नियमित बचत हुँदैन। आकस्मिक खर्च हुँदा समस्या।
- बचत र खर्च चलाउने तरिका: थोरै बचत भए भविष्यको पढाइ र घर पठाउन प्रयोग। खर्च नपुग्दा अतिरिक्त काम खोज्ने वा खर्च कटौती गर्ने।
- सन्तुष्टि र भविष्यको योजना: हालको अवस्थामा आंशिक सन्तुष्टि। भविष्यमा पढाइ पूरा गरेर योग्यतानुसार स्थायी रोजगारी गर्ने योजना।
- सिप विकास: कम्प्युटर र अनलाइन काम सम्बन्धी सीप सिकेको, जसले भविष्यमा रोजगारी पाउन सहज बनाउँछ।

- गाउँ र शहरको जीवनमा फरक: गाउँमा भावनात्मक साथ, शहरमा आत्मनिर्भर बन्नुपर्ने।
- मनोवैज्ञानिक अवस्था: कहिलेकाहीँ एक्लोपन महसुस हुन्छ, त्यस्तो बेला आफ्नो लक्ष्य र परिवारको सपना सम्झेर हिम्मत जुटाउँछ।
- रोजगारीको आशा: सीप र अनुभव बढाउँदै गए योग्यतानुसारको रोजगारी पाउने आशा।
- अरूलाई सुझाव: अभिभावकको मिहिनेतको कदर गर्ने, समयको सही उपयोग गर्ने, पढाइसँगै सीप सिक्ने, आत्मविश्वास बढाउने र अवसर खोज्न सक्रिय हुने।

७.२ विशेषज्ञ अन्तर्वार्ताको सारांश (शिक्षक)

शिक्षकको अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त प्रमुख जानकारी:

- आर्थिक अवस्था: धेरैजसो विद्यार्थीको आर्थिक अवस्था कमजोर। पढाइसँगै काम गर्न बाध्य, जसले समय र ऊर्जा दुवैमा दबाब पर्छ।
- सामाजिक असर: समयको अभावले सामाजिक घुलमिल कम हुन्छ। कतिपय विद्यार्थी मानसिक तनाव र एक्लोपनको समस्याबाट गुज्रिरहेका हुन्छन्।
- समाधानका सुझाव: सरकारले छात्रवृत्ति, सस्तो होस्टेल र सीपमूलक तालिमको व्यवस्था गर्नुपर्छ। कलेजले पनि विद्यार्थीमैत्री समयतालिका बनाउनु आवश्यक छ।

८. जानकारी, तथ्याङ्क, सूचना प्रस्तुति

यस खण्डमा सङ्कलित जानकारीहरूलाई सुव्यवस्थित रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ।

८.१ गाउँबाट शहर आउनुको प्रमुख कारणहरू

अनुसन्धानका प्रतिभागीहरूको अभिव्यक्ति र द्वितीयक स्रोतहरूको आधारमा तलका कारणहरू प्रस्तुत गरिएको छ:

- शैक्षिक संस्थानको केन्द्रीकरण: गाउँमा उच्च शिक्षा (कलेज तह) को सुविधा नभएकाले शहर आउनुपर्ने अवस्था।
- गुणस्तरीय शिक्षाको खोज: गाउँको स्कुल/कलेजको तुलनामा शहरमा राम्रो शैक्षिक गुणस्तर, सुविधा र प्रतिस्पर्धी वातावरण पाइन्छ।
- रोजगारीको सम्भावना: पढाइसँगै काम गरेर आर्थिक स्वावलम्बन हासिल गर्ने लक्ष्यले पनि शहर आकर्षणको केन्द्र बनेको छ।
- सामाजिक प्रतिष्ठा र आकाङ्क्षा: शहरमा पढेको रहेछ भन्ने सामाजिक मान्यता र आफूले पनि शहरी जीवन र अनुभव प्राप्त गर्ने इच्छा।

८.२ दैनिक जीवनचर्या र समय व्यवस्थापनको चुनौती

समय खण्ड	गाउँमा बसेर पढ्ने विद्यार्थी (आदर्श)	शहरमा काम गर्दै पढ्ने विद्यार्थी (वास्तविकता)
बिहान (५-८ बजे)	आराम, व्यायाम, नास्ता, अध्ययन	उठ्नु, हतार हतार कामको स्थानमा पुग्नु, काम सुरु गर्नु
दिउँसो (९-४ बजे)	कलेज/स्कुल जानु, कक्षा सुन्नु, ल्याब/पुस्तकालय प्रयोग	कामबाट फर्केर हतार हतार नास्ता गर्नु, कलेज जानु, थकाइले कक्षामा ध्यान दिन गाह्रो
साँझ (५-८ बजे)	आराम, साथीहरूसँग समय बिताउने, अध्ययन	फेरि कामको शिफ्ट, वा अंशकालीन अर्को काम

समय खण्ड	गाउँमा बसेर पढ्ने विद्यार्थी (आदर्श)	शहरमा काम गर्दै पढ्ने विद्यार्थी (वास्तविकता)
राति (९-११ बजे)	अध्ययन, परिवारसँग समय, विश्राम	घर फर्कने, खाना खाने, थकाइले गर्दा अध्ययनमा ध्यान दिन नसक्ने, निद्रा

यस तालिकाबाट स्पष्ट छ कि काम गर्दै पढ्ने विद्यार्थीको जीवनमा अध्ययनको लागि निर्धारित समय नगन्य छ र शारीरिक थकाइले गर्दा त्यो समय पनि प्रभावकारी रूपमा प्रयोग गर्न सकिदैन।

८.३ सामाजिक, पारिवारिक र मनोवैज्ञानिक अवस्थाको तुलना

अवस्था	गाउँमा बसेर पढ्दा (पुरानो वातावरण)	शहरमा पढ्दा (नयाँ वातावरण)
सामाजिक	ठूलो परिवार, छिमेक, स्थानीय समुदायको सहयोग। सामाजिक सञ्जाल बलियो।	सानो साझेदारी, नयाँ मानिसहरू, सामुदायिक सम्बन्ध कमजोर। एकाकीपन।
पारिवारिक	परिवारको नजिकबाट भावनात्मक, आर्थिक र शारीरिक सहयोग।	परिवारबाट टाढा, फोन/इन्टरनेट मार्फत सम्पर्क। भावनात्मक दूरी।
मनोवैज्ञानिक	सुरक्षाको भावना, तनाव कम। तर सामाजिक दबाब र अपेक्षा हुन सक्छ।	स्वतन्त्रताको भावना, तर आर्थिक चिन्ता, भविष्यको अनिश्चितता, एक्लोपनले तनाव बढाउँछ।
सांस्कृतिक	परम्परागत संस्कृति र रीतिरिवाजमा संलग्न।	बहुसांस्कृतिक वातावरण, परम्पराबाट टाढा। सांस्कृतिक आघात (Culture Shock) हुन सक्छ।

९. विश्लेषण

सङ्कलित तथ्याङ्क र जानकारीहरूको आधारमा गरिएको गहन विश्लेषण यस प्रकार छ:

९.१ आर्थिक संघर्ष: 'सर्भाइभल इकोनोमी' को चक्र

गाउँबाट शहर गएका विद्यार्थीहरूको आर्थिक अवस्थालाई 'सर्भाइभल इकोनोमी' (Survival Economy) को उदाहरणको रूपमा विश्लेषण गर्न सकिन्छ। अर्थात्, तिनीहरूको सम्पूर्ण आर्थिक गतिविधि केवल 'बाँच्ने' (Survive) को स्तरमा सीमित छ, 'फल्न-फुल्ने' (Thrive) को स्तरसम्म पुग्न सकिरहेको छैन। प्रज्ञानको "कमाइले सामान्य खर्च त धान्छ" र रामको "बचत गर्न गाह्रो" भन्ने कथनले यसै अवस्थालाई संकेत गर्दछ। यसको प्रमुख कारणहरू:

९.२ सामाजिक पुनर्निर्माण: 'लिमिनालिटी' को अवस्था

सामाजिक दृष्टिकोणले, यी विद्यार्थीहरू 'लिमिनाल' (Liminal) अवस्थामा हुन्छन्। लिमिनाल भनेको दुई अवस्थाहरूको बीचको संक्रमणकालीन अवस्था हो। तिनीहरू अब गाउँका सामान्य नागरिक पनि छैनन्, किनभने गाउँको दैनिक सामाजिक जीवनबाट टाढा छन्। तर शहरका पूर्णरूपले स्वीकृत नागरिक पनि होइनन्, किनभने तिनीहरूको जीवन अझै अस्थायी, आर्थिक रूपमा कमजोर र सामाजिक सञ्जालबाट सीमित छ।

९.३ शैक्षिक प्रदर्शनमा पार्ने प्रभाव: 'टाइम-एनर्जी ट्रेड-अफ'

काम र पढाइ दुवैलाई समेट्नु पर्ने अवस्थाले विद्यार्थीहरूलाई 'टाइम-एनर्जी ट्रेड-अफ' (Time-Energy Trade-off) को सामना गर्नुपर्छ। यसको अर्थ, सीमित समय र ऊर्जालाई दुई प्रतिस्पर्धी कार्यहरू (काम र पढाइ) बीच बाँड्नुपर्छ।

९.५ भविष्यको आशा र यथार्थबीचको तनाव

यी विद्यार्थीहरू भविष्यप्रति आशावादी छन्, तर तिनीहरूको आशा र वर्तमान यथार्थबीच ठूलो खाडल छ। प्रज्ञानको "सीप र अनुभव बढाउँदै गए रोजगारी पाउने आशा" र रामको "विषय अनुसारको रोजगारी पाउने आशा" ले उज्ज्वल भविष्यको चाहना देखाउँछ। तर साथै, तिनीहरूले योग्यताअनुसारको रोजगारी नपाएमा "स्वरोजगारतर्फ लाग्ने" वैकल्पिक योजना पनि बनाएका छन्। यसले तिनीहरूको यथार्थवादी सोच र जोखिम प्रबन्धन क्षमतालाई देखाउँछ।

१०. निचोड

यस अनुसन्धान अध्ययनले गाउँबाट शहर गएर पढ्दै गरेका विद्यार्थीहरूको जीवनलाई बहुआयामिक रूपमा प्रस्तुत गरेको छ। अध्ययनको सारांश निम्नानुसार छ:

- गाउँबाट शहर गएर पढ्दै गरेका विद्यार्थीहरूको जीवन एक जटिल संक्रमणको प्रक्रिया हो जसमा अवसर र चुनौती दुवै साथसाथै छन्। उच्च शिक्षाको सपना लिएर आएका यी युवाहरू आर्थिक आत्मनिर्भरताको लागि पढाइसँगै काम गर्न बाध्य छन्, जसले तिनीहरूलाई शारीरिक थकाइ, मानसिक तनाव र समयको अभावको दुष्चक्रमा फसाउँदछ। तिनीहरूको आय सीमित छ र खर्च महँगो, जसले गर्दा जीवनयापन मात्र सीमित हुन्छ, भविष्यको लागि बचत वा लगानी गर्न सकिँदैन।
- सामाजिक रूपमा, तिनीहरू गाउँको सामूहिकता र शहरको व्यक्तिवाद बीचको संक्रमणमा फसेका छन्। गाउँको भावनात्मक सहारा र सामाजिक सञ्जालबाट टाढा भएकाले एक्लोपन र असुरक्षाको भावना बलियो हुन्छ। पारिवारिक सम्बन्ध टेलिफोन र इन्टरनेटमा सीमित हुन्छ, जसले भावनात्मक दूरी सिर्जना गर्दछ।
- मनोवैज्ञानिक दृष्टिकोणले, तिनीहरू आर्थिक अनिश्चितता, शैक्षिक दबाब र सामाजिक एकाकीपनबाट उत्पन्न तनावको सामना गर्छन्। तर यसै संघर्षबाट तिनीहरूमा आत्मनिर्भरता, लचिलापन, र जोखिम सहने क्षमता जस्ता गुणहरू पनि विकसित हुँदै गरेको देखिन्छ। तिनीहरूको "आजको दुःख भोलिको सुख" भन्ने दृष्टिकोणले उनीहरूको आशावादिता र दृढ इच्छाशक्तिलाई देखाउँदछ।
- शिक्षाको क्षेत्रमा, कामको दबाबले गर्दा तिनीहरूको शैक्षिक प्रदर्शन प्रभावित हुन सक्छ। गहन अध्ययन, अनुसन्धान र सहपाठीहरूसँगको अन्तरक्रियाको अभाव हुन सक्छ। यसले दीर्घकालमा तिनीहरूको रोजगारीको सम्भावनामा असर पार्न सक्छ।
- यस समस्याको समाधान एउटै हितधारक वा एकल नीतिबाट हुने छैन। यसको लागि सरकार, शैक्षिक संस्था, निजी क्षेत्र, स्थानीय समुदाय र परिवारको समन्वित प्रयास आवश्यक छ। सरकारी स्तरमा छात्रवृत्ति, सस्तो आवास र रोजगारमुखी तालिम, शैक्षिक संस्थास्तरमा लचिला कक्षा समय र मनोसामाजिक परामर्श, निजी क्षेत्रस्तरमा विद्यार्थी-मैत्री अंशकालीन रोजगारी, र परिवारस्तरमा भावनात्मक सहयोग र यथार्थवादी अपेक्षा आवश्यक छ।

११. निष्कर्ष

उपर्युक्त समग्र अध्ययन, विश्लेषण र निचोडको आधारमा यस अनुसन्धानबाट निम्नलिखित निष्कर्षहरू निकाल्न सकिन्छ:

- गाउँबाट शहर पलायन गरेका विद्यार्थीहरू 'दोहोरो बोझ' (Double Burden) वहन गर्छन्: एक तर्फ शैक्षिक उत्कृष्टताको दबाब, अर्को तर्फ आर्थिक आत्मनिर्भरताको चुनौती। यसले तिनीहरूको शारीरिक, मानसिक र शैक्षिक जीवनमा गम्भीर असर पार्छ।
- तिनीहरूको आर्थिक अवस्था 'सर्भाइभल' (बाँच्ने) स्तरमा सीमित छ: अंशकालीन कामबाट प्राप्त आयले मासिक आवश्यक खर्च मात्र पूरा गर्छ, बचत वा भविष्यको लागि लगानी गर्न सकिँदैन। यसले तिनीहरूलाई दीर्घकालीन आर्थिक योजना बनाउनबाट रोक्छ।

- सामाजिक संक्रमणले एक्लोपन र असुरक्षाको भावना जन्माउँछ: गाउँको सामूहिक सामाजिक संरचनाबाट शहरको व्यक्तिवादी संरचनामा सर्दा सामाजिक पूँजी घट्छ, जसले भावनात्मक सहारा र व्यावहारिक सहयोग दुवैबाट वञ्चित गराउँछ।
- संघर्षबाट लचिलापन र आत्मनिर्भरताको विकास हुन्छ: आर्थिक र सामाजिक चुनौतीहरूको सामना गर्दा यी युवाहरूमा हिम्मत, सहनशीलता, समस्या समाधान क्षमता र आत्मविश्वास जस्ता गुणहरू विकसित हुँदै गरेको पाइन्छ। "आजको दुःख भोलिको सुख" भन्ने दृष्टिकोण तिनीहरूको आशावादिताको प्रमाण हो।
- काम र पढाइबीच समयको प्रतिस्पर्धाले शैक्षिक प्रदर्शनलाई जोखिममा पार्छ: थकाइ र समयको अभावले गहन अध्ययन, कक्षामा ध्यान र सहपाठीहरूसँग सिकाइको अवसरलाई सीमित गर्दछ, जसले दीर्घकालमा रोजगारीको सम्भावनालाई असर गर्न सक्छ।
- समाधान बहु-आयामी र सहकार्यात्मक हुनुपर्छ: यस जटिल समस्याको समाधानका लागि सरकार (नीति र वित्तीय सहयोग), शैक्षिक संस्था (लचिलो शैक्षिक वातावरण), निजी क्षेत्र (विद्यार्थी-मैत्री रोजगार), समुदाय (सामाजिक सञ्जाल) र परिवार (भावनात्मक सहयोग) को संयुक्त भूमिका रहेको ठोस रणनीति आवश्यक छ।

१२. थप अध्ययनका लागि सुझाव

यस अनुसन्धानले गाउँबाट शहर गएर पढ्दै गरेका विद्यार्थीको विषयलाई केही हदसम्म छोए पनि, यस विषयमा थप गहन अध्ययनका लागि निम्न क्षेत्रहरू सुझाव दिइएको छ:

- लैङ्गिक आयाममा अध्ययन: गाउँबाट शहर आएर पढ्ने युवतीहरूको अनुभव युवकहरूभन्दा कसरी फरक छ? सुरक्षा, सामाजिक प्रतिबन्ध, र अवसरहरूमा आएका विशेष चुनौतीहरूमा अनुसन्धान।
- दीर्घकालीन अनुगमन अध्ययन (Longitudinal Study): यस्ता विद्यार्थीहरूको शिक्षा पूरा भएपछि ५ वा १० वर्षको अवधिमा कस्तो आर्थिक-सामाजिक अवस्था हुन्छ? तिनीहरूको रोजगारी, आय, र जीवनस्तरमा शहरमा गरेको संघर्षले कस्तो असर पार्यो?
- मानसिक स्वास्थ्यको गहन अध्ययन: यी विद्यार्थीहरूमा चिन्ता, अवसाद, तनाव र एक्लोपनको प्रचलन कति छ? तिनीहरूको मानसिक स्वास्थ्यलाई सुधार्न के-के उपायहरू प्रभावकारी हुन सक्छन्?
- प्राविधिक र व्यावसायिक शिक्षा प्राप्त विद्यार्थीको तुलना: सामान्य शिक्षा (बिए, बिएस्सी) लिने विद्यार्थी र प्राविधिक शिक्षा (आई.एस्सी., इन्जिनियरिङ, नर्सिङ) लिने विद्यार्थीहरूको शहरमा रोजगारी पाउने सम्भावना र आर्थिक अवस्थामा कस्तो फरक छ?
- छात्रावास र निजी आवासमा बस्ने विद्यार्थीको तुलनात्मक अध्ययन: कलेज छात्रावासमा बस्ने र निजी कोठा भाडामा लिएर बस्ने विद्यार्थीहरूको सामाजिक, आर्थिक र शैक्षिक अवस्थामा कस्तो फरक पर्छ?

१३. सन्दर्भ सामग्री

- केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग (२०७८)। राष्ट्रिय जनगणना २०७८: प्रारम्भिक नतिजा। काठमाडौं: सिएसबी।
- शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय (२०८०)। शैक्षिक तथ्याङ्क वर्ष २०७९। काठमाडौं: मन्त्रालय।
- युनेस्को नेपाल (२०१९)। एजुकेशनल माइग्रेसन इन नेपाल: ट्रेन्ड्स, ड्राइभर्स एण्ड इम्प्लिकेसन्स। काठमाडौं: युनेस्को।
- अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सङ्गठन (२०२१)। यूथ एण्ड माइग्रेसन इन नेपाल। काठमाडौं: आईएलओ कन्ट्री अफिस।
- नेपाल राष्ट्र बैंक (२०८०)। वार्षिक आर्थिक प्रतिवेदन २०७९/८०। काठमाडौं: एनआरबी।
- विश्व स्वास्थ्य सङ्गठन (२०२०)। मेंटल हेल्थ एट्लस २०२०: नेपाल कन्ट्री प्रोफाइल। जेनेभा: डब्ल्यूएचओ।

*** प्रज्ञान राज सुवेदी रूपनगर नन्दराज संग्रौला क्याम्पसमा बिबियस दोस्रो वर्षका छात्र हुन्।**

प्रतिवेदन स्रोत: रूपनगर क्याम्पस फिचर सेवा।